

Ut Christus ecclesiam suam... redigat in
concordiam piam et perpetuam

Egyháztörténeti Szemle

A TARTALOMBÓL:

Tusor Péter

Pázmány Péter processus
inquisitionisa az
Aldobrandini hercegek
frascati levéltárában

Lukas Vischer

Kálvin öröksége és a
jelenkori református
egyházak szakadásai

Sas Péter

Vatikán és Románia
államközi megállapodásai
a két világháború között

Otto Gerhard Oexle

A szerzetesség
kialakulása, mint
történelmi probléma

*negyedik évfolyam
első szám*

Anno Domini
MMIII

Pázmány Péter *processus inquisitionis* az Aldobrandini hercegek frascati levéltárában*

Tusor Péter

1616. szeptember 28-án II. Mátyás (1608–1619) közel egy esztendőnyi széküresedés után Pázmány Pétert nevezte ki az esztergomi főegyházmege élére. (1616–1637).¹ A mindannyiunk számára nyilvánvaló adathoz szorosan kapcsolódik egy másik, kevésbé közismert dátum is. Az új prímást a pozitívista történetírás – mindeddig senki által nem cáfolt – állításával ellentétben² magától értetődően nem uralkodói kinevezése napján, hanem 1617. február 26-án szentelte püspökké³ Prágában Melchior

* Legutóbbi római kutatásaimat a Faludi Ferenc Akadémia és a Római Magyar Akadémia, dolgozatom elkészítését a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatta.

¹ A kinevezőirat *registruma*. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL), A 57. (= Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária) Libri regii, vol. 6, fol. 779-780.

² FRANKI, VILMOS: Pázmány Péter és kora. I-III. Pest, 1868-1872. (továbbiakban: FRANKI, 1868-1872.) I. 225-227. p.; HANUY FERENC (sajtó alá rend.): Pázmány Péter ... összegyűjtött levelei. I-II. Bp., 1910-1911. (továbbiakban: HANUY, 1910-1911.) I. 782. p.

³ „*Monsignor arcivescovo d'Strigonia, che domenica fu consecrato dal signor cardinale Cleselio, mi disse haver scritto a vostra signoria illustrissima in raccomandazione di monsignor Balasá...*” Alessandro Vasoli editore Scipione Borghese bibrosneposhoz, Prága, 1617. március 3. Biblioteca Apostolica Vaticana (továbbiakban: BAV), Fondo Barberiniani Latini, vol. 6928, fol. 65r – A Hanuy által 1617. március 12-i dátum alatt „Pázmány Rómába küldött esküje az érseki javadalom átvétele alkalmából” címmel kiadott szöveg datálása tehát [Prága], 1617. február 26-ra módosítható; címe pedig helyesen így hangozna: Pázmány Rómába küldött esküje püspökké szentelése alkalmából. HANUY, 1910. I. 98-100. p. (n. 59.) A másik eszközöveg keltezése (március 12., ugyancsak vasárnap) helyesnek látszik, hiszen a pallium-felvétele és ezáltal az egyházi beiktatásra a szentelést követően, s vélhetően már odahaza, Nagyszombatban kerülhetett sor. Uo. 100-101. p. (n. 60.) – Pázmány egyébként 1617. február 21-én még Pozsonyból köszönte meg kanonokjai elutazás előtti jókívánságait, amit vélhetően a *consecratio* kapcsán tettek, emellett a Balásfy-ügy kapcsán még egy 1618. decemberi levelében is utal előző évi, emlékezetes februári prágai tartózkodására. HANUY, 1910. I. 97-98. p. (n. 57.), 167-168. p. (n. 106.)

Klesl bíboros, bécsi püspök.⁴ A közben eltelt mintegy fél év csak mai szemmel tűnik hosszúnak. Valójában rekordgyorsaságú időről van szó. A felszentelést megengedő, elrendelő bullák megérkezéséig tudniillik számos kánoni előírásnak és bürokratikus formaságnak kellett eleget tenni.⁵

A bonyolult és pontos szabályok szerint zajló pápai döntéshozatali folyamat kezdeti és egyik legfontosabb szakasza a betöltendő egyházmegye állapotáról és a jelölt alkalmasságáról lefolytatott vizsgálat, az úgynevezett „kánoni kivizsgálási eljárás”, korabeli szóhasználattal *processus inquisitionis* volt.⁶ A trienti zsinat (1545–1563) intencióinak és a reformpápak rendelkezéseinek köszönhetően a meghatározott kérdőpontok alap-

⁴ Pázmány szentelőjéről: RAINER, JOHANN: Kardinal Melchior Klesl (1552-1630). Vom „Generalreformatör” zum „Ausgleichspolitiker”, In: *Römische Quartalschrift*, 1964. 14-35. p. – A szentelő személyének megválasztása részben szimbolikus jelentőségű volt. Érseki székében ugyanis Pázmány gyakorlatilag a császári politika e meghatározó formálójának kreatúrája volt. Klesl több ízben is kifejezésre juttatta, hogy az új érsek mindenképp neki köszönheti kinevezését. (Ld. alább idézendő 1616. október 3-i, valamint november 21-i leveleit V. Pálhoz. BAV Fondo Boncompagni e Ludovisi, vol. E 16, fol. 40_v.), Pártfogójával Pázmány annak bukása után – a kétnyves politikai helyzet ellenére – is igyekezett kapcsolatban maradni. Klesl Pázmányhoz, Róma 1622. dec. 27. FRANKL VILMOS (sajtó alá rend.): Pázmány Péter levelezése. I. 1605-1625. Bp., 1873. (Monumenta Hungariae Histórica. I. Diplomataria, 19.) 312. p. (n. 243.)

⁵ A kuriális ügymenet részelemeire, az eljárás során keletkezett különféle irattípusokra: FRENZ, THOMAS: Die Kanzlei der Päpste der Hochrenaissance. (1471-1527) Tübingen, 1986. (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom, 63.) 105-161. p.; PRITZ, ERNST: Supplikensignatur und Briefexpedition an der römischen Kurie im Pontifikat Papst Calixts III. Tübingen, 1972. (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom, 42.) 150-156. p.; STORTI, NICOLA: La storia e il diritto della Dataria Apostolica dalla origini ai nostri giorni. Napoli, 1968. (Contributi alla Storia del Diritto Canonico. Nuova Serie di Studi Storico-giuridici, 2.) 244-247. p.; FOKCINSKI, HIERONIM: Le relazioni concistoriali nel Cinquecento. In: *Archivum Historiae Pontificiae*, 1980. 211-261. p. (továbbiakban: FOKCINSKI, 1980.); UÓ: Propozycje konsystorialne w XVI. wieku. (Omówienie. Teksty polskie.) Rzym, 1994. (Studia Ecclesiastica, 18. Historica, 11. Fontium Textus, 2.) 1-42. p.; PÁSZTOR, LAJOS: Le cedole concistoriali. In: *Archivum Historiae Pontificiae*, 1973. 209-268. p. (továbbiakban: PÁSZTOR, 1973.); UÓ: Il sostituto del concistoro ed il suo archivio. In: *Archivum Historiae Pontificiae*, 1967. 352-372. p.; UÓ: Guida delle fonti per la storia dell'America Latina negli archivi della Santa Sede e negli archivi ecclesiastici d'Italia. Città del Vaticano, 1970. (Collectanea Archivi Vaticani, 2.) 185-192. p.; GUALDO, GERMANO: Sussidi per la consultazione dell'Archivio Vaticano. Città del Vaticano, 1989. (Collectanea Archivi Vaticani, 17.) 348-353, 359-361. p.; továbbá BAUMGARTNER, FREDERICK J.: Change and continuity in the French Episcopate. The Bishops and the Wars of Religion, 1547-1610. Durham, 1986. (Duke Monographs in Medieval and Renaissance Studies, 7.) 27-28. p.; BERGIN, JOSEPH: The Making of the French Episcopate, 1589-1661. New Haven-London, 1996. 64., 431-435. p.; SAMERSKI, STEFAN: Die Ernennung Richelieus zum Bischof von Lucon: ein „kuriärer Normalfall” oder die Stilisierung eines politischen Genies. In: *Römische Quartalschrift*, 1994. 110-132. p., magára a procedúrára: uo., 120-124. és 129-131. p.

⁶ A „kánoni kivizsgálási eljárás” avagy „kánoni per” egyéb, a szakirodalomban inkább használatos megjelölései: *processus informativus*, *processus canonicus*. Az „egykorú” fenti kifejezés természetesen nem tévesztendő össze a római és egyetemes inkvizíció, a *Sanctum Officium* pereivel.

ján történő tanúkihallgatásokat már nem csak Rómában, hanem a területileg illetékes nunciatúrákon is lefolytathatták. A közjegyzőileg hitelesített jegyzőkönyvbe foglalt vallomások, a másolatban mellékelt okiratok (születési, iskolai bizonyítványok, kinevezőiratok) a központi egyházkormányzat számára egészen a 20. századig hivatalos és rendszeres információkat biztosítottak a részegyházak életéről, vezetőik személyéről.⁷

E sajátos forrástípus a modern történetírás számára is értékelhető adatokat tartalmaz. Egyrészt 1. összképet nyújt egy adott egyházmegye pillanatnyi helyzetéről; 2. egy egyházi karrier állomásairól; 3. továbbá árulkodik a vallomást tevők ismereteinek mélységéről. Másrészt az olykor csupán sematikus válaszok ellenére, egy-egy jobban informált tanú, vagy bőséges mellékletek esetében 1. hiánypótló adatokkal szolgálhat az egyébként kedvezőtlen forrásadottságú régiók vallási viszonyairól, például a magyar hódoltságéről; 2. a szóban elmondott jellemzések pedig máshonnan szinte teljesen elérhetetlen részleteket tartalmazhatnak az újonnan ki-nevezett főpap múltjáról, tulajdonságairól.

A személyes dokumentumok, esetenként előforduló sajátkezü önéletrajzok hazai viszonylatban is egy főpapi proszopográfiai adattár alapjait vehetnék meg.⁸ A magyar püspökökről és püspökségekről – néhány római kivétellel – a császári nunciatúrán lefolytatott tanúkihallgatások jegyzőkönyvei az 1620-as évektől kezdve ugyanis többé-kevésbé hiánytalanul fennmaradtak a vatikáni levéltár különböző fondjaiban. VIII. Orbán (1623–1644) csak 1625-ben rendelte el az iratok kötelező archiválását. A mintegy kéttucatnyi kérdésre feleletet adó, és legkevesebb három tanú vallomását rögzítő hazai processzusok az ezt megelőző időszakból csak elvétve találhatók meg a bíborosi kollégium, a bécsi nuncia-

⁷ GEMMITI, D.: Il processo per la nomina dei Vescovi. Ricerche sull'elezione dei Vescovi nel sec. XVII. Napoli, 1989.; RITZLER, REMIGIUS: Bischöfliche Informativprozesse im Archiv der Datarie. In: *Römische Quartalschrift*, 1955. 95-101. p.; UÓ, Die bischöflichen Informativprozesse in den „Processus Consistoriales“ im Archiv des Kardinalkollegs bis 1907. In: *Römische Historische Mitteilungen*, 1957/58. 204-220. p.; UÓ: Die archivalischen Quellen der „Hierarchia Catholica“. In: *Miscellanea Archivistica Angelo Mercati*. Città del Vaticano, 1952. (Studi e testi, 165.) 51-74. p. – Az egyes konkrét feldolgozási példák bőséges nyugati szakirodalmának ismertetésétől most eltekintek.

⁸ E szeriális forrástípus hasznosításra egy-két példa: TUSOR PÉTER: Eszterházy Károly kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban. In: Kovács Béla (szerk.): *Eszterházy Károly Emlékkönyv*. Eger, 1999. 23-42. p.; MOLNÁR ANTAL: Adatok a váci püspökség török kori történetéhez. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2001. 2. sz. 57-86. p.; UÓ: A kalocsai érsekség a 17. században a püspöki processzusok tanúvallomásainak tükrében. In: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére*. Piliscsaba, 2001. 149-163. p.

túra, illetve az úgynevezett *Dataria Apostolica* arhcivumában, a legkorábbi 1613-ból.⁹

* * *

Az utókort méltán leginkább érdeklő Pázmányé nincsen közöttük. Sem monográfusa, Fraknói Vilmos,¹⁰ sem pedig a hazai jegyzőkönyvekkel behatóbban foglalkozó Galla Ferenc¹¹ és Vanyó Tihamér¹² nem tesznek róla említést. Szintén nem lelt rá a jezsuita Lukács László és Szabó Ferenc, akik Pázmány érseki kinevezésének történetét alapos tanulmányban dolgozták fel.¹³ Ők a jegyzőkönyvet kifejezetten kereshették is, hiszen számos kísérőiratát hasznosították, sőt publikálták. Így a proceszszus alapján összeállított, és a döntéshozó titkos konzisztóriumon V. Pál (1605–1621),¹⁴ valamint a jelenlévő kuriális bíborosok előtt felolvasott, mindössze egy oldalas, nem túl részletező kivonatot;¹⁵ továbbá Kleslnék az eljárásról szót ejtő 1616. október 3-i,¹⁶ továbbá Pázmány két nappal később kelt, felszentelését és palliumát kérő, ugyancsak a pápához intézett levelét.¹⁷

⁹ Archivio Segreto Vaticano (továbbiakban: ASV), AC (= Archivio Concistoriale), Congregazione Concistoriale, Processi Canonici; Processus Datariae; ANV (= Archivio della Nunziatura in Vienna), Processi dei vescovi e degli Abbatì, passim; Az első két lelőhely forrásainak – némileg hiányos – felsorolása: GALLA FERENC: A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei a vatikáni levéltárban. A magyar katolikus megújulás korának püspökei. In: *Levéltári Közlemények*, 1942-1945. (kny.) 11-46. p. (továbbiakban: GALLA, 1942-1945.); a bécsi nunciatura fogalmazványaié: GAUCHAT, PATRITUS (ed.): *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi IV. Monasterii*, 1935. (továbbiakban: GAUCHAT, 1935.) 377-382. p.

¹⁰ Egyik monográfiájában sem hivatkozik rá. Ld. FRANKI, 1868-1872.; FRAKNÓI VILMOS: Pázmány Péter, 1570-1637. Bp., 1886. (Magyar Történeti Életrajzok.) (továbbiakban: FRAKNÓI, 1886.)

¹¹ GALLA, 1942-1945.; vö. még GAUCHAT, 1935. 377-382. p.

¹² Lásd LOUIS JADIN klasszikus munkájáról írt recenziójának zárószóit: *Századok*, 1936. 450. p.

¹³ Első változata: LUKÁCS, LÁSZLÓ – SZABÓ, FERENC: *Autour de la nomination de Péter Pázmány au siège primatial d'Esztergom (1614-1616) – Pázmány est-il resté jésuite après sa nomination? In: *Archivum Historicum Societatis Iesu*, 1985. 77-148. p.*

¹⁴ Pontifikátusára legújban: EMICH, BIRGIT: *Bürokratie und Nepotismus unter Paul V (1605-1621)*. In: *Studien zur frühneuzeitlichen Mikropolitik in Rom*. Stuttgart, 2001. (Pápste und Papsttum, 30.)

¹⁵ Azaz a másodszeri, a *praecomisatió*t követő úgynevezett *propositio* írásbeli kérvényét, amely a korábbi *relatio consistorialis* „jogutódjának” tekinthető, s amire jelen esetben a konzisztórium rövid jegyzőkönyvét is rávezették. A tanulmány második változata: LUKÁCS LÁSZLÓ: *Jezsuita maradt-e Pázmány mint érsek? In: Lukács László – Szabó Ferenc (szerk.): Pázmány Péter emlékezete. Halálának 350. évfordulójára*. Róma, 1987. (továbbiakban: LUKÁCS, 1987.) 197-267., 257-258. p. (n. 21.)

¹⁶ Klesl arra is kitér, hogy a jegyzőkönyvet maga Pázmány juttatta el Rómába, s hogy a kihallgatásokat Vasoli folytatta le, méghezozó némileg vonakodva, vélhetően a nuncius távolléte miatt. Amin azután csak az ő közbenjárása segített – hangoztatta. Uo., 254. p. (n. 19.)

¹⁷ „*ut quam fieri poterit, citissime sanctitatis vestrae nutu consecrationis beneficium ac pallium consequat*”. Uo.,

Ha jegyzőköny adatait nem is aknázhatták ki, az általuk közzé tett iratok alapján azt viszont legalább már biztosra lehetett venni, hogy a kihallgatásokat a szabályoknak megfelelően Pázmány esetében szintén lefolytatták. Lukács László és Szabó Ferenc kutatásai révén tehát végre teljességgel bizonyossá vált, hogy készült egy olyan forrás a magyar katolicizmus legnagyobb formátumú főpapjáról, amely a kortársak ismereteit, véleményét és talán egyéb dokumentumokat is tartalmaz a kinevezésig megtett életútról. Katolizálásáról, tanulmányi és tanári éveiről, térítéseiről, irodalmi munkásságáról, Forgách Ferenc bíboros melletti tevékenységéről (akinek gyóntatója volt),¹⁸ továbbá olyan, a Jézus Társaságon belüli problémáiról, mint kilépése, vagy például Bakith Margithoz fűződő viszonya, amivel rendtársai megvádolták. Vagyis csupa olyan dologról, amelyekre nézve a Pázmány-kutatás leginkább szórványos és töredékes adatokból volt kénytelen következtetéseket levonni.¹⁹ Lukács Lászlónak köszönhetően tehát nyilvánlávóvá vált, hogy a Pázmány-iratok számos kötetet felölelő korpuszából²⁰ éppen az egyik legfontosabb részlet hiányzik.

Az immár másfél évszázados és kiterjedt vizsgálatok ismeretében leginkább az volt feltételezhető, hogy a forrás az idők során elkallódott, megsemmisült. Egyébként valaki, valahogyan már biztosan nyomára akadt volna. A várható új információk mellett éppen a nagynevű elődök kudarca, mulasztása (?) tette a jegyzőkönyv után folytatott nyomozást valóban izgalmas feladattá.

Saját kutatásom két pillére támaszkodott. Az egyik, ha az irat nem semmisült meg, akkor olyan helyen található, amely mindeddig elkerülte a történeti figyelmet. Tehát semmiképpen sem a vatikáni levéltárban. A másik támpontot a megerősítési procedúra római szakaszának tanulmányozása nyújtotta. Ennek során az egyházmegye pápai betöltésére

255-256. p. (n. 20.) Lukács László olvasatában az eredeti *consecrationis* helyett *confectionis* szerepel. Továbbá mind Klesl, mind Pázmány levelének lelőhelyeül tévesen – de helyes kötet és folio-számmal – az ASV Archivio Buoncompagni jelzeter hozza a BAV Fondo Boncompagni-Ludovisi helyett, noha államtitkársági iratanyagot csak ez utóbbi tartalmaz. REINHARD, WOLFGANG: Akten aus dem Staatssekretariat Pauls V im Fondo Boncompagni-Ludovisi der Vatikanischen Bibliothek. In: *Römische Quartalschrift*, 1967. 94-101. p.

¹⁸ Vö. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Handschriften, W 290, vol. 13, fol. 146-147.

¹⁹ Lukács László és Szabó Ferenc idézett munkája mellett ehelyütt elsősorban egy monográfiát kell megemlíteni: ÖRY MIKLÓS: Pázmány Péter tanulmányi évei. Eisenstadt, 1970. (továbbiakban: ÖRY, 1970.)

²⁰ Már idézett levelezéskötetei mellett Pázmány Péter [...] Összes Munkái. I-VII. Bp., 1894-1905.; Petri Cardinalis Pázmány [...] Opera Omnia. I-VI. Budapestini, 1894-1904.; továbbá: POLGÁR LÁSZLÓ S.I.: Pázmány bibliográfia. In: Lukács László – Szabó Ferenc (szerk.): Pázmány Péter emlékezete. Halálának 350. évfordulójára. Róma, 1987. 449-480., 455-457. p.

(*provisio*) a titkos konzisztóriumban²¹ a processzus alapján, előjogainak és kötelezettségeinek megfelelően két ízbeni előterjesztést (*praconisatio* majd *propositio*)²² tevő bíboros-protectoré volt az egyik kulcsszerep. A jegyzőkönyvek a nunciatúráról – vagy magától a jelöltől – legtöbbször az államtitkárság közvetítésével mindig hozzá kerültek. (A kihallgatásokat Rómában ő maga is lefolytathatta, mi több, erre korábban kizárólagos joga volt). Kézenfekvőnek látszott a feltételezés, hogy a vatikáni levéltárba be nem került iratok az illetékes bíboros-protector személyi, családi iratai között keresendők, hiszen, mint arról már szó volt, 1625 előtt semmilyen szabály nem vonatkozott ezek beszolgáltatására.²³

Némi, ám korántsem felesleges vargabetűre kényszerített az a tény, hogy Magyarország és az örökös tartományok protectora a korszakban nem egy kuriális bíboros, hanem a Morvaországban rezideáló Franz Dietrichstein olmützi püspök volt.²⁴ Nevében a római konzisztóriumokon más és más bíborosok referáltak az egyházmegyék esedékes betöltéséről. Az első fogódzópontot tehát Dietrichstein Brünnben őrzött anyaga jelentette.²⁵ Tanulmányozása korántsem volt felesleges, sőt. A kardinális saját római ágensével, Jacomo Olivierivel²⁶ folytatott levelezéséből tudniillik si-

²¹ Azaz a pápa és a bíborosi kollégium együttes ülésén.

²² FOKCIŃSKI, 1980. 1-42. p.; PÁSZTOR, 1973. 209-268. p.

²³ Az egyes országok érdekképviselőt a Szent Kollégiumon belül ellátó kardinálisok kora újkori működéséről – kialakulásával ellentétben – meglehetősen keveset lehet tudni. A nemzetközi kutatás csak újabban kezd némi figyelmet szentelni a pápaság nemzeti egyházakkal, államokkal való kapcsolattartásában kulcsfontosságú szerepet játszó intézménynek. PONCET, OLIVIER: Les cardinaux protecteurs des couronnes en cour de Rome dans la première moitié du XVIIe siècle: l'exemple de la France. In: Gianvittorio Signorotto – Maria Antonietta Visceglia (ed.): La corte di Roma tra Cinque e Seicento. „Teatro” della politica Europea. Atti del Convegno Internazionale di Studi. (Roma, 22-23 marzo 1996.) Roma, 1998. (Biblioteca del Cinquecento, 84.) 461-480. p.; és különösen: FABER, MARTIN: Frühneuzeitliche Kardinalprotectorate. Ein Projekt. In: *Römische Quartalschrift*, 1999. 267-274. p.; későbbi idősakkal foglalkozik: BLAAS, RICHARD: Das Kardinalprotectorat der deutschen und der österreichischen Nation im 18. und 19. Jahrhundert. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 1957. 148-185. p.

²⁴ WODKA, JOSEPH: Zur Geschichte der nationalen Protectorate der Kardinäle an der römischen Kurie. Innsbruck-Leipzig, 1938. (Publikationen des ehemaligen Österreichischen Historischen Instituts in Rom, 4/I.) 64-65. p.; ebbéli működésére is kitér: TENORA, JAN: Kardinál Dietrichštejn a protectorát Germanie. In: *Časopis Matice moravské*, 1909. 113-128., 252-263. p.

²⁵ Jó eligazítást adó leltára: Obršlík, Jindřich – Řezníček, Jan – Voldán, Vladimír (ed.): Rodiný Archiv Ditrichštejnů (1097) 1222-1944. I-III. Brno, 1979. (Inventář a katalogy fondů Státního Oblastního Archivu v Brně, 27) 279-300. p.

²⁶ Személyéről nem sokat tudok azon kívül, hogy hozzávetőleg 1600-1630 között, haláláig ágensként és protectori auditorként képviselte a morva kardinális érdekeit a Kúriánál. Ezer foliót meghaladó, több magyar vonatkozást tartalmazó jelentéseire lásd a következő, 27. jegyzetet. Vö. még: MEYER, v. ARNOLD OSKAR (hrsg.): Die Prager Nuntiatur des Giovanni Stefano Ferreri und die Wiener Nuntiatur des Giacomo Serra (1603-1606) Berlin, 1915. (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken, IV/3.) 19. p. (n. 39.)

került megismernem Pázmány pápai megerősítésének fontosabb részleteit.²⁷ A bürokratikus ügymenet egyes fázisainak ismertetésétől persze most kénytelen vagyok eltekinteni. A lényeg, hogy nyomon követhetővé vált: Pázmány jegyzőkönyve a Dietrichstein nevében eljáró Pietro Aldobrandini bíboroshoz²⁸ került, s ő nagy valószínűséggel tényleg személyes iratai között helyezhette el azt.²⁹ A kérdés ezután már csupán anynyi volt, hogy vajon ezeknek az iratoknak a továbbiakban mi lett a sorsa.

VIII. Kelemen pápa (1592-1605) családjának, az Aldobrandiniknek³⁰ levéltára különféle vagyonszátylok, házasságok miatt az idők során több részre bomlott. Számos kötetét a Vatikánban őrzik,³¹ tetemes hányada a részbeni örökös Doria-Pamphilik,³² illetve a férfiágon már kihalt, de leányágon *secundogenituraként* továbbélő család tulajdonában maradt.³³ Ez utóbbi magánarchívum jelenleg Frascatiban,³⁴ az ugyancsak Pietro

²⁷ Olivieri 1616. október 22-i, 29-i és november 12-i jelentései. Moravský Zemský Archiv (továbbiakban: MZA.), Rodiny Archiv Dietrichštejnů, Korrespondence Kardinála Františka Dietrichštejna, kart. 438, *sf.* és fol. 167., 170-171.

²⁸ VIII. Kelemennek az Egyházi Állam és a világegyház kormányzásában adoptált fivérének mind nagyobb befolyásra szert tevő, rangjához kapcsolódóan nagyhirű mecénás bíborosneposára további irodalommal: CLAUDIO, ANNIBALI: Il mecenate „politico”. Ancora sul patronato musicale del cardinale Pietro Aldobrandini. (1571-1621) Firenze, 1988.; JATNER, KLAUS: Il nepotismo di Clemente VIII (1592-1605): il dramma del cardinale Cinzio Aldobrandini. In: *Archivio Storico Italiano*, 1988. 57-93. p.

²⁹ Lásd még ennek Dietrichsteinhez Pázmány megerősítéséről beszámoló, 1616. november 30-i levelét. MZA. Rod. Arch. Dietrichštejn., Korr. Kard. Frant. Dietrich., kart. 427, n. 150. – A Lukács által kiadott proposíciós memoralién, mint előterjesztőe ugyancsak Pietro Aldobrandini neve szerepel. Következésképpen szerepéről az eljárásban már korábban is lehetett tudni. Mindazonáltal ennek az adatnak korábban nem tulajdonítottam nagyobb jelentőséget – miként vélhetőn a neves jezsuita történész sem –, hiszen Aldobrandini nem lévén illetékes protektor, közreműködése formálisnak tűnt, s valóban akár az is, magyarán pusztán a konzisztoriális aktusra szorítókozó lehetett volna csupán. A brünni anyag azonban részletesen elmondja, hogy a jegyzőkönyvet az államtitkárság az ő frascati villájába továbbította, s hogy az irat feldolgozását is az ő *uditoréja* végezte.

³⁰ E pápai dinasztiára többek között: ZAPPERI, R.: Der Neid und die Macht. Die Farnese und die Aldobrandini im barocken Rom. München, 1994.; ORBAAN, J.A.F.: Rome onder Clemens VIII (Aldobrandini) 1592-1605. Gravenhage, 1920.; LEFÈVRE, RENATO: Il patrimonio romano degli Aldobrandini nel '600. In: *Archivio della Società Romana di Storia di Patria*, 1959. 1-24. p.

³¹ Ezeket a BAV Vaticani Latini sorozatba inkorporálták, és szinte kizárólagosan középkori anyagot tartalmaznak. Pontos kötetszámok az apostoli könyvtár katalógusaiban.

³² Inventáriuma szerint kánoni perek jegyzőkönyvei nem találhatók benne: VIGNODELLI RUBRICHI, RENATO: Il „Fondo Aldobrandini” dell’Archivio Doria Landi Pamphili. In: *Archivio della Società Romana di Storia Patria*, 1969. 15-39. p.

³³ A család későbbi története: LEFÈVRE, RENATO: Gli ultimi Aldobrandini di Clemente VIII. In: *Studi romani*, 1966. 17-38. p.

³⁴ Az iratokat régebben a család római palotájában őrizték, ahol Veress Endre, majd Bánfi Florio személyében a múlt század első felében már megfordult magyar kutató. Veress innen csupán néhány fennmaradt államtitkársági *registrum*-töredékből közölt öt darab, Alphonso Carillóhoz intézett, Pietro Aldobrandini, mint VIII. Kelemen bíborosneposa nevében fogalmazott levelet. VERESS

Aldobrandini által építtetett Villa Belvederében található.³⁵ (Ahol 1632-ben egyébként néhány órára maga Pázmány is megfordult.)³⁶

A nagynevű pápai dinasztia házi iratanyagának tanulmányozására hosszas utánajárást követően, az olasz állami levéltári felügyeleti hatóság (*Soprintendenza Archivistica*) közreműködésével és a jelenlegi családfő, Don Camillo Aldobrandini külön engedélyével nyílt lehetőségem. A palota kapuját meglehetősen várakozással léptem át, és nemcsak e szó tényleges, hanem átvitt értelmében is, hiszen elsősorban a lengyel kutatás példájából tudtam, hogy a nemzeti egyházaknak, államoknak az Apostoli Székkal való kapcsolattartásában szerepet játszó kardinálisok családi anyaga micsoda meglepetéseket rejtgethet.³⁷ Igyekeztem nem volt hiábavaló. Bár Pietro Aldobrandini hagyatéka – kuriális bíborosi működése szempontjából – nem mondható különösképpen gazdagnak,³⁸ Pázmány processzusát szerencsére mégis megőrizte az utókor számára. A frascati magánarchivum *Documenti Storici* sorozatában összesen négy magyar főpap kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvét találtam meg az 1610-es évek derekáról. Közülük a 17/10-es számú Pázmány Péteré.

* * *

ENDRE (sajtó alá rend.): Carillo Alfons levelezése és iratai. I. Bp., 1906. (*Monumenta Hungariae Historica*. I. *Diplomataria*, 32.) (továbbiakban: VERESS, 1906.) VIII., 215-216. p. (n. 155.), 218. p. (n. 158.), 221. p. (n. 162.), 232. p. (n. 174.), 243. p. (n. 188.). Konzisztoriális iratokra, kiváltképpen Pázmányéira sem nyomtatott munkáiban, sem kézírataiban nem találtam utalást. Ez utóbbiak: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, ms. 459. Bánfi pedig három kötetet említ a tízenöt éves háború korából (vol. 150. [La guerra in Ungheria], vol. 160. és 164.) BÁNFI, FLORIO: Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1939. 1-33., 213-228. p.; 1940. 143-156. p., 5-6. jz. ill. 13. p., 43. jz.

³⁵ A meglehetősen elhanyagolt állapotú, de ma is lenyűgöző és saját korában páratlan látványosságnak számító palota művészettörténeti leírása számos képmelléklettel: SCHWAGER, K.: Kardinal Pietro Aldobrandinis Villa di Belvedere in Frascati. In: *Römisches Jahrbuch für Kunstgeschichte*, 1961-1962. 289-382. p.

³⁶ Május 14-én. FRANKL, 1872. III. 39. p.

³⁷ Hogy a lengyelek e téren is mennyivel előttünk járnak, a következő rövid könyvészet is ékesen bizonyítja: MEYSZTOWICZ, VALERIANUS – WYHOWSKA DE ANDREIS, WANDA (ed.): *Documenta Polonica ex Archivio Parmensi*. Romae, 1970. (Institutum Historicum Polonicum Romae. *Elementa ad fontium editiones*, 22.) kiváltképpen: V-VIII.; COLLURA, PAULUS (ed.): *Repertorium rerum Polonicarum in Archivio Dragonetti de Torres in civitate Aquilana*. Romae, 1962. (Institutum Historicum Polonicum Romae. *Elementa ad fontium editiones*, 5.) 1-12. p.; WYHOWSKA DE ANDREIS, WANDA (ed.): *Repertorium Rerum Polonicarum ex Archivio Orsini in Archivio Capitolino*. I-III. Romae, 1961-1964. (Institutum Historicum Polonicum Romae. *Elementa ad fontium editiones*, 3. 7. 10.); UÓ (ed.): *Collectanea e rebus Polonicis Archivi Orsini in Archivio Capitolino*. Romae. I. Romae, 1965. (Institutum Historicum Polonicum Romae. *Elementa ad fontium editiones*, 14.)

³⁸ Veress Endre ennek ellenkezőjét állítja, ami a levéltár egészére nézve valóban helytálló. VERESS, 1906. VIII. p.

A 42 számozatlan, hozzátvetőleg A/4-es méretű oldalt tartalmazó füzet az 1616. szeptember 30. és október 13. között, a prágai nunciatura ideiglenes ügyvezetője, Alessandro Vasoli *uditore*³⁹ által lefolytatott eljárásról felvett jegyzőkönyv eredeti tisztázata. A vallomások végén a tanúk, a letett hitvalláson Pázmány, a záró részben Vasoli aláírása sajátkező. A dokumentum hitelességét a prágai nunciatura pecsétje, Ogerus Bra apostoli protonotárius⁴⁰ közjegyzői jele volt hivatott biztosítani. A procedura római fázisában került az utolsó oldalra Aldobrandinié mellett Sauli,⁴¹ Bandini⁴² és Peretti⁴³ kardinálisok szignója, akik régi-új előírások szerint a Szent Kollégium vezetőiként (*Capita Ordinum*)⁴⁴ láttamozták az iratot. A bíborosok a processzusban foglaltak alapján természetesen arra az állápontra helyezkedtek, hogy Pázmány messzemenően alkalmas az esztergomi főegyházmegye kormányzására.

A jegyzőkönyv összesen négy tanú vallomását tartalmazza. Lépes Bálint nyitrai püspök, kancellár⁴⁵ szeptember 30-án, Ramocsaházy Mihály pozsonyi kanonok,⁴⁶ Ferenczffy Lőrinc királyi titkár,⁴⁷ valamint Székely

³⁹ Placido de Mara nuncius (1608-1612-1616) auditora, ekkor már internuncius, a császári nunciatura azon kevés tisztviselője közé tartozik, akit Feldkamp egyébként alapos archontológiájában még csak meg sem említ: FELDKAMP, MICHAEL F.: Eine Verwaltungsreform an der Nuntiatur in Wien Ende des 17. Jahrhunderts. In: *Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken*, 1991. 482-508., 504-505. p. Vö. azonban: LUKÁCS, 1987. n. 20., 21., 23.

⁴⁰ Róla viszont semmi közelebbit nem tudok.

⁴¹ Antonio Sauli († 1623) 1587-től bíboros Rövid életrajza: JAITNER, KLAUS (Hrsg.): Die Hauptinstruktionen Gregors XV. für die Nuntien und Gesandten an den europäischen Fürstenthöfen, 1621-1623. Tübingen, 1997. (Instructiones pontificum Romanorum.) (továbbiakban: JAITNER, 1997.) 441. p.

⁴² Ottavio Bandini († 1629) 1596-től bíboros. JAITNER, 1997. 442. p.

⁴³ Alessandro Peretti (Montalto), († 1623) bíboros 1585-től. JAITNER, 1997. 441. p.

⁴⁴ Azaz Galla Ferenc bevezetőjének állításaival ellentétben a jegyzőkönyvek nem kerültek automatikusan a konzisztoriális kongregáció elé. GALLA, 1942-1945. 11-24. p. Ugyanakkor a fenti bíborosok is külön kongregációt alkottak (*Capitulum Ordinum Congregatio*). Ennek tagjai hivatalból a bíborosi kollégium dékánja és kamarása, az első presbiterbíboros, az első diakónusbíboros, a *camerlengo* és a vicekancellár voltak; háttérapparátusát a szent kollégium titkára és számvevője (*rationator*) képezte. WEBER, CHRISTOPH: Die ältesten päpstlichen Staatshandbücher. Elenchus Congregationum, Tribunalium et Collegiorum Urbis (1629-1714). Rom-Freiburg-Wien, 1991. (Römische Quartalschrift Supplementheft, 45.) 191-192., 233-234. p.

⁴⁵ 1608. április 19-től nyitrai püspök, 1609. november 22-től kancellár. MOL. E 683. (= Magyar Kamara Archivuma, Libri dignitatum), vol. 3. fol. 234.; MOL. A 57. Libri regii, vol. 6, fol. 1. Elavult életrajza: KOLLÁNYI FERENC: Esztergomi kanonokok, 1100-1900. Esztergom, 1900. (továbbiakban: KOLLÁNYI, 1900.) 198. p. Pázmányhoz fűződő kapcsolatának fontosabb források: HANUY, 1910. I. 169., 206., 295., 327., 337., 454., 776-777. p.

⁴⁶ Egy nem túl megbízható archontológia szerint éppen 1616-ban lett a pozsonyi káptalan tagja. RIMELY, CAROLUS: Capitulum insignis Ecclesiae Collegiatae Posoniensis ad S. Martinum ep. olim SS. Salvatorem. Posonii, 1880. (továbbiakban: RIMELY, 1880.) 269. p.; a prágai udvarban szentgottárdi apáti kinevezése végett tartózkodott (1616. október 17.), 1623-ban tihanyi apát lett. MOL. A

György,⁴⁸ Klesl bíboros udvarmestere október 1-én adott számot Pázmányra és a főegyházmegye állapotára vonatkozó ismereteiről. A trienti hitvallás kötelező letételére ugyanaznap került sor a nunciatúra épületében, az *uditore* és a közjegyző mellett két másik hitelesítő tanú: a későbbi erdélyi püspök Simándi István,⁴⁹ valamint Kápolnay Jakab⁵⁰ jelenlétében. A kánoni per érdemi része tehát két nap alatt lezajlott, október 13-a már csak a végleges tisztázat elkészítésének dátuma. A jegyzőkönyv mindössze egy mellékletet tartalmaz. Pázmány szeptember 29-én, kinevezése publikálásának másnapján Vasolihoz intézett levelét, amelyben kéri a vizsgálat lefolytatását és néhány adatot közöl magáról. Ezt nem eredetiben csatolták, hanem közvetlenül a tanúvallomások után másolták be.

El kell ismerni, hogy Pázmány processzusa nem tartozik a leginformatívabb jegyzőkönyvek közé. Míg utóda, Lósy Imre (1637–1642) két tucatnál is több dokumentumot csatoltatott,⁵¹ Pázmány esetében pusztán a tanúvallomások és egy szem levele hasznosítható. Csekélynek persze ez sem mondható. Mindazonáltal előzetes híradásomban arra sincsen terem, hogy az összes adat kimerítő ismertetésének, értékelésének és kritikájának eleget tegyek. Mindezt az ügymenet beható elemzésével egyetemben majd a jegyzőkönyv fordítással ellátott publikálásakor fogom elvégezni. Most csupán a főegyházmegyéről közlök néhány konkrét, a vallomásokban sze-

57. Libri regii, vol. 6, fol. 682-685., vol. 7, fol. 263-264; illetve a PRT vonatkozó kötetében. – Pázmánnyal elsősorban a szentgotthárdi apátság visszaváltása kapcsán állt kapcsolatban. HANUY, 1910. I. 96., 329., 656. p.

⁴⁷ Életrajza: HOLL BÉLA: Ferenczffy Lőrinc egy magyar könyvkiadó a XVII. században. Bp., 1980.; Pázmány ösztönzésére majdnem egyházi pályára lépett, aki 1619-ben az uralkodótól egy javadalmat is kért számára. TUSOR PÉTER: Petri Pázmány epistolae, acta notationesque inedita. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum, 1997. 1-2. sz. (továbbiakban: TUSOR, 1997.) 97-98. p. (n. 5.) Intenzív kapcsolatukra a bíboros levelezésében több adatot találunk. HANUY, 1910-1911. I. 35., 207., 451., 506., 574., 744. p.; II. 21., 73., 107., 155., 189., 191., 466., 490., 558., 608., 610., 687., 689., 751. p.

⁴⁸ Székely Györgyről a fentén kívül egy adatot ismerek. Bécs, 1609. szeptember 19-i levelében azt kérte az esztergomi főszékeskáptalantól, hogy elhunyt kanonok nagybátyja hagyatékából szolgáltatassák ki a neki járó részt. Esztergomi Főszékeskáptalan Magánlevéltára, Capsae ecclesiasticorum, capsza 11, fasc. 1, n. 7. (fol. 14.). Bécsi tanulmányait következőképpen – Kollányi Ferenc 45. sz. jegyzetben idézett munkája alapján beazonosíthatatlan – pap-rokona támogatásával végezhetette.

⁴⁹ Életrajza: TEMESVÁRY JÁNOS: Erdély választott püspökei (1618-1695). I. köt. 1618-1663. Szarnosújár, 1913. 27-34. p.; Pázmány által is támogatott pápai megerősítésére az erdélyi székben: HANUY, 1911. II. 214., 485., 601., 635., 768. p.; ehhez még: TUSOR, 1997. 125-128. p. (n. 22-23.); GALLA FERENC: Simándi István választott erdélyi püspök pápai kinevezésének ügye. In: Angyal Pál – Baranyay Jusztn – Móra Mihály (szerk.): Notter Antal Emlékkönyv. Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről. Bp., 1941. 561-587. p.

⁵⁰ Rimely Károly szerint 1627-től pozsonyi kanonok és rajki prépost. RIMELY, 1880. 269-270. p.

⁵¹ ASV. AC Congr. Conclst., Proc. can., vol. 30, fol. 398-432.; fogalmazványa: ASV. ANV, Proc. n. 64.

repló adatot, illetve a Pázmány-biográfia fontosabb és vitatott kérdéseire igyekszem a forrás segítségével első olvasatban választ keresni.

* * *

Az egyházmegyéről a legrészletesebb tájékoztatást Lépes Bálint és Ferenczffy Lőrinc nyújtották.⁵² Lépes saját bevallása szerint 5-6 évig tagja volt a főszékeskáptalannak, Ferenczffy pedig három esztendő teltével el Kutassy János primás (1597–1601)⁵³ szolgálatában, kapcsolatuk azóta is folyamatos az ideiglenes székhelyül szolgáló Nagyszombattal. Emellett mindketten személyesen megfordultak a 15 éves háború során visszafoglalt Esztergomban is. Ez utóbbi város házait egymástól függetlenül kétezernél többre teszik, bár a királyi titkár szerint közülük több lakatlan, a kancellár ugyanakkor arról tudósít, hogy a „különlegesen szép” Szent Adalbert székesegyház ottjártakor még ép volt, és többször misézett benne.⁵⁴

Amint Lépes elbeszéli, a főszékeskáptalban összesen 26 stallum van betöltve. A nagyprépost és az olvasókanonok jövedelme évi 1000-1000 tallerra rúg, az éneklő és őrkanonoké 700-800-ra, a székesegyházi főesperesé viszont semennyire, mivel birtokai protestáns kézen vannak. Az többi kanonoki prebenda összesen évi 700 tallér bevételt hoz, a megélhetéshez szükséges összeget körülbelül 20 altárjavadalomból biztosítják, amelyek közül némely csupán 50-60, mások viszont 400-500 tallért juttathatnak birtokosuknak.⁵⁵ Ferenczffy nagyjából hasonló számokat közöl,⁵⁶ az érsekség összevételeiről viszont a vallomások erősen eltérnek egymástól. Míg Lépes 60.000 tallért említ, addig Ramocsaházy ezt az összeget kétségbe vonja,⁵⁷ Ferenczffy 50.000-ról tud, Klesl udvarmestere pedig már csak 40-50.000-ról.⁵⁸ Abban ugyanakkor mindnyájuk állítása

⁵² Vallomásuk a főegyházmegyéről: Archivio della Eccellentissima Casa Aldobrandini. Documenti storici, n. 17/10, fol. 6^r-9^r és 13^v-14^v.

⁵³ KOLLÁNYI, 1900. 178-181. p.

⁵⁴ „In praedicta Strigonien[si] civitate habetur metropolitana ecclesia sub invocatione Sancti Adalberti pulcherrimae structurae, sed ibidem modo nullus exercetur divinus cultus ob praefatam Turcarum occupationem. Hoc autem scio, quia, uti iam dixi, saepius in eadem fui et celebravi.” Arch. Aldobrandini, *Doc. stor.*, n. 17/10, fol. 6^v. A katedrális legrészletesebb leírása a 18. századból ismertes: MAROSI ERNŐ – HORVÁTH ISTVÁN et al. (sajtó alá rend.): Széless György: Az Esztergomi Szent Adalbert Székesegyház. Széless György 1761. évi leírása a Szent Adalbert székesegyház és a szent István templom romjairól. Esztergom, 1998. (Bőséges további apparátussal – 161-175. p. – és képmelléklettel.)

⁵⁵ Arch. Aldobrandini, *Doc. stor.*, n. 17/10, fol. 7^r.

⁵⁶ Arch. Aldobrandini, *Doc. stor.*, n. 17/10, 13^v. A főszékeskáptal 17. századi viszonyaira, jövedelmeire és belső életére bővebben: Kalocsai Főszékesegyház Könyvtár, ms. 459/2.

⁵⁷ Vallomása a főegyházmegyéről: Arch. Aldobrandini, *Doc. stor.*, n. 17/10, 10^v-12^r.

⁵⁸ Vallomása a főegyházmegyéről: Arch. Aldobrandini, *Doc. stor.*, n. 17/10, 16^v-17^r.

egybevág, hogy az Érsekújváriban tartott 400 gyalogos és 300 lovas az érseki jövedelmek valamivel több mint a felét felemésztí.⁵⁹

A vallomások szerint a káptalani javadalmasok ekkor még helyetesek útján is eleget tehetnek kötelezettségeiknek. A nagyszombati plébánost három káplán segíti a lekipásztorkodásban. A zsolozsmák rendszeres recitálásáról négy kisebb prebendárius gondoskodik, őket nem a káptalan, hanem – furcsamód – az érsek tartja el, aki emellett még egy szegénykórházat is működtet. A papi utánpótlást mindössze 17 seminarista biztosítja. A Szent Miklós székesegyházban naponta négy szentmisét mutatnak be: a reggeli főidőben a Boldogságos Szűz, majd Krisztus Teste tiszteletére, a másik kettőt megholtakért, illetve az adott napról mondják. Egyaránt elterjedt az orgonakíséretes korális és a figurált éneklés. A székesegyház legértékesebb relikviája Szent Adalbert fejekrellye, amit csupán a nagyobb ünnepeken mutatnak meg a népnek.⁶⁰

Az érseki székhelyen mindössze egy ferences és klarissza kolostor, valamint a domonkosok helyén egy újonnan alapított jezsuita rendház működik. Konfraternitásról 1616-ban még egyik tanú sem tud. A főegyházmegye jelentősebb városaiként Nagyszombat mellett egyedül Pozsonyt és Garamszentkeresztet említik meg.⁶¹

Rövid összegzésben ezek azok az információk, amelyekből 1616-ban Róma képet alkothatott magának a magyarországi katolikus felekezetszerveződés eme legfontosabb, ám a trienti reformszellem nyomait még csak igen halványan magán viselő, s erősen korlátozott kondíciókkal rendelkező szervezetéről.

* * *

Az új főpásztor megtett életútjáról Lépes és Ferenczffy csupán 8 éves, az 1608-as országgyűlés idejéig visszanyúló,⁶² Székely György vi-

⁵⁹ Összehasonlításképpen: egy 1525-ös velencei követjelentés szerint egy évszázaddal korábban az esztergomi érsekség bevétele 35.000 aranydukátra rúgott. KNAUZ NÁNDOR: A magyar érsek- és püspökségek jövedelmei. In: *Magyar Sion*, 1865. 552-557., 555. p. 1581–1583-ban a karnarai kezelésben álló birtokok bevétele 41.484 (a magyar korona jövedelmeinek 21 %-a), 1584–1586-ban 48.254 forint volt. (Érsekújvár költségvetése 1574-1576-ban pedig 41.484 forintot igényelt.) KENYERES ISTVÁN: A végvárok uradalmainak igazgatása és gazdálkodása a 17. században. In: *Századok*, 2001. 1350-1412., 1390., 1392. p. (Az érseki birtokok igazgatása: 1384-1387. p.)

⁶⁰ Arch. Aldobrandini, *Doc. stor.*, n. 17/10, fol. 6r-9r, 10v-12r, 13v-14v, 16v-17r.

⁶¹ Uo. A kora újkori érseki székhelyre: GRANASZTÓI GYÖRGY: Nagyszombat házai a középkor és a barokk között. (Részlet) In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv. Születésének 70. évfordulója ünnepére. Bp., 1998. 368-378. p.

⁶² Vö. BENDA KÁLMÁN: Pázmány Péter politikai pályakezdése. In: *A Magyar Tudományos Akadémia I. Országának Közleményei*, 1979. 273-280. p.; diétabeli közös akciójukra: HANUY, 1910. I. 29-35. p. (n. 14.)

szont 25 esztendő, a közös bécsi tanulmányi évektől datálódó⁶³ személyes ismeretség alapján adhatott számot. Ramocsházy Mihálynak – elmondása szerint – Pázmány 1600-ban tanulmányi prefektusa volt a vágsellyei gimnáziumban.⁶⁴

Az első kérdés, amire a vallomások alapján választ keresünk, Pázmány írói munkásságának ismerete. Címszerűleg az összes tanú csupán a *Kalauzt*⁶⁵ tudta megemlíteni, a főpaptárs Lépes emellett az éppen akkortájt megjelent *Csepregi szegényvallásra*⁶⁶ utal még. Ramocsaházy a *Kalauzon* kívül egyedül az 1607-es *Keresztényi felelet a meg dücsöült Szentek tiszteltéről* című vitairatra⁶⁷ hivatkozik. A *Keresztényi imádságos könyvre*⁶⁸ Székely azon megjegyzésében ismerhetünk rá, amelyben azt állítja, hogy az újdonsült érsek imádságokat is közreadott. Az eredmény tehát igen meglepő. A kortárs katolikus elitnek nem volt pontos rálátása Pázmány munkásságának egészére, annak csupán töredékét idézik, címét pedig csak egynek, igaz, a legfontosabbnak tudják pontosan. Teszik mindezt annak ellenére, hogy többször is hangoztatják: művei közkézen forognak.

A másik életrajzi probléma Pázmány állítólagos viszonya Bakith Margittal, illetve kilépése a jezsuitáktól. Az összes tanúnak tudomása van a rend elhagyását megengedő pápai brévéről, az életút ezt követő állomásaként viszont már a turóci prépostság szerepel. Senki sem említi, hogy egy másik rendbe, jelesül a szomaszkákhoz valóban átlépett volna. Hallgatásukkal megerősítik Lukács László és Szabó Ferenc elméletét arról, hogy a szerzetváltás hiánya miatt Pázmány haláláig jogilag mégis jezsuita maradt.⁶⁹ A szerelmi viszonynak a két rendtörténész által voltaképpen nyitvahagyott kérdésével⁷⁰ kapcsolatban tanúink ugyancsak mélyen hall-

⁶³ Pázmány 1591-1593 során tanult filozófiát a császárvárosban, s volt egyúttal *praefectus conventus*. Mivel bécsi egyetem matrikulái Székely tanulmányaira vonatkozóan ezekből az évekből nem tartalmaznak bejegyzést, elképzelhető, hogy a tanú a fiatal jezsuitával talán mint prefektussal került kapcsolatba. LUKÁCS, LADISLAUS: *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I. I. 1551-1600. Romae, 1978.* (Monumenta Historica Societatis Iesu, 117.) (továbbiakban: LUKÁCS, 1978.) 747. p.; GALL, V. FRANZ – PAULHART, HERMINE (hrsg.): *Die Matrikeln der Universität Wien. IV. 1579/II.-1658/I. Graz-Köln, 1961-1974.* (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, I/VI.) 28-39. p.

⁶⁴ Az évszámot illetően másfél évtized távolságból a tanú csupán alig tévedett valamit. Pázmány 1601-1603 között volt a sellyei rendházban *concionator* és *praefectus scholarum*. LUKÁCS, 1978. 747. p.

⁶⁵ BORSA GEDEON – HERVAY FERENC – HOLL BÉLA (szerk.): *Régi Magyarországi Nyomtatványok II. 1601-1635. Bp., 1983.* (továbbiakban: RMNY II.), n. 1059. és 1293.

⁶⁶ RMNY II. n. 1120.

⁶⁷ RMNY II. 961.

⁶⁸ RMNY II. 945. és 1003.

⁶⁹ LUKÁCS, 1987. 218-219. p. A jezsuita történésekkel szemben ellentétes felfogást képvisel: SÁVAI JÁNOS: *Pázmány és a szomaszok. A szomaszok genovai levéltárának dokumentumai. Szeged, 1992.* (Lymbus. Művelődéstörténeti Tár, IV.) 123-141, 126-127. p.

⁷⁰ Az állítás inkább a tanulmány első, francia változatára igaz. A magyar kiadásban már hangsúlyo-

gatnak. Sőt egyöntetűen kiemelik, hogy ha Pázmány nevéhez a legkisebb valós botrány is fűződött volna, az őt árgus szemekkel figyelő protestánsok igyekeztek volna e lehetőséget a lehető legjobban kihasználni. Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a tanúk vallomásukat eskü alatt tették, s például Dallos Miklós váci processzusánál pár évvel később nem hallgatták el a diplomata-főpap e téren elkövetett skandalumát.⁷¹ A jegyzőkönyv alapján így azt kell mondanunk, hogy a viszonyról és Pázmány gyerekéről hangoztatott vádak csupán egy szűk körű, belső rendi intrika eredményei voltak, s egyáltalán nem keltettek szélesebb körű visszhangot.

A Pázmány-biográfia harmadik, s historiográfiailag talán legizgalmasabb problémája a konverzióé. Pázmány fiatalkori éveinek legjobb ismerője, Óry Miklós méltán állítja, hogy „a kérdéssel sokan foglalkoztak. De még senki sem oldotta meg.”⁷²

Az összes korábbi kombináció alapja⁷³ a protestáns származás akadályai alól felmentő és a megerősítési eljárás alatt kiállított pápai bére következő mondata: „Te pedig, aki eretnek szülőktől születél, és az eretnekségben nevelkedtél, amelyet azonban, minként azt hitel érdemlő jelentésből⁷⁴ megtudtuk, életed 13. évében meggyőzötve elvetettél.”⁷⁵ A 13. életév említése azt jelenti, hogy az áttérésnek 1582. október 4. és 1583. október 4. között, azaz – betöltött évekként számolva – 12 éves korában, nagy valószínűséggel 1583 folyamán kellett végbe mennie.⁷⁶ (Pázmány 1570. október 4-én született.)⁷⁷

A régebbi kutatás igyekezett konkrét személyeknek tulajdonítani az egyöntetűen Váradra helyezett katolizálás érdemét. Későbbi adatok vi-

sabban jelenik meg Pázmány ártatlansága. LUKÁCS, 1987. 209-211. p.

⁷¹ 1621 során. ASV. ANV Proc., n. 8.

⁷² ÓRY, 1970. 16-17., 21-22. p. A kérdés fontosabb irodalma: KARÁCSONYI JÁNOS: Pázmány Péter atyafiságáról. In: *Magyar Sion*, 1897. 948-953. p.; UÓ: Panasz. In: *Religio*, 1907. 395-397. p.; UÓ: Pázmány Péter ifúsága és rokonai összeköttetései. In: *Religio*, 1907. 351-353., 366-368. p.; ZSÁK J. ADOLF: Ki térítette Pázmány Pétert a katolikus vallásra. Nagyvárad, 1901. (továbbiakban: 1901.) 1-28. p.; Pázmány Péter áttérése. In: *Századok*, 1901. 560-561. p.; [T.] Ki térítette Pázmány Pétert a katolikus vallásra? In: *Köznyelvtudomány*, 1902. 1-2.; LÁNYI EDE: Pázmány Péter fejlődése. In: *Egyházi Lapok*, 1935. 339-343., 1936. 5-8. 55-57. p.

⁷³ Fraknói nyomán, aki az adatot Katona István (*Historia Critica*) kiadásából idézi: FRANKL, 1868. I. 6-7. p.

⁷⁴ Vagyis az e dolgozat tárgyát képező jegyzőkönyvből.

⁷⁵ „Tu vero, qui ex parentibus haereticis natus et in haeresi, quam tamen, sicut fidei digna relatione accipimus, in XIII. aetatis tuae anno constitutus ab iuratis educatus fuisti. . .” Kiadva HANUY, 1910. I. 779-782. p.

⁷⁶ FRANKNÓI második monográfiájában a 13. életév említése mellett zárójelben 1582-t tüntet fel. FRANKNÓI, 1886. 12. p.

⁷⁷ A pontos dátumot magától Pázmánytól tudjuk: „Vjvarini 4 Octobris 1632 Die natali meo, quo 62. annum explevi et climacterium 63 ingressus sum.” Levele Hmíra Jánoshoz: HANUY, 1911. II. 363. p. (n. 787.)

szont kizárták, hogy akár Szántó István,⁷⁸ akár Törösy György⁷⁹ jezsuiták szerepet játszhattak volna ebben, hiszen ők csak később töltöttek hosszabb-rövidebb időt a fiatal Pázmány lakhelyéül szolgáló városban.⁸⁰ Őry nem tulajdonít különösebb befolyást a katolikus mostohaanya Toldy Borbálának sem, mivel annak saját gyerekét is, Pázmány – az eddigi adatok szerint – valamikor ekkortájt született féltestvérét, Györgyöt bizonyíthatóan protestánsnak keresztelték. Őry a diszpenzációt előkészítő illetékes kúriai szakhatóság, a Szent Hivatal jegyzőkönyvének bejegyzését (*lassate le heresie nell'età de 13 anni*)⁸¹ a pápai bréve utalásával ellentétben már betöltött 13. évnek értelmezve a konverziót 1583. október 4. – 1584. október 4. közé helyezi, amit leginkább 1584-nek értelmezhetünk. Őry kombinációjának lényege, hogy mivel a szinte teljesen református Váradon semmilyen különleges hatás nem érthette a gyermek Pázmányt, a konverzióra alkalmas miliőt csak a kolozsvári jezsuita gimnázium tudta biztosítani. Oda viszont feltételezése szerint nem vehették fel 14. életéve előtt.⁸² Az újabb irodalom némi pontatlansággal, illetve kritikával többé-kevésbé magáévá tette Őry elméletét.⁸³

Mielőtt azonban végleg elmerülnénk abban, hogy – sokszor kellő reflexió nélkül – ki hányadik életévet, illetve hány éves kort, avagy milyen dátumot adott meg az áttérés időpontjául, nézzük meg inkább azt, hogy vajon mit mond Pázmány processzusa a katolizálásról? A primér forrás ugyanis ez a jegyzőkönyv. A tartalma alapján készült, több kivonatoló, másoló kezén átfutott pápai iratok adatai hozzá képest jóval kevésbé tekinthetők hitelesnek.

Két tanú szól részletesebben a kérdésről. Ferenczffy Lőrinc válasza így hangzik: „Hallottam, hogy fiatalkorában eretnek volt, de azután az atyák, akiknek társaságába lépett, megtérítették.”⁸⁴ Az ifjúkori tanítvány, a tanúk közül Pázmányt legrégebben ismerő Ramocsaházy Mihály a követ-

⁷⁸ LUKÁCS, 1978. 621. p.

⁷⁹ LUKÁCS, 1978. 799. p.

⁸⁰ ŐRY, 1970. 13-14., 16-17., 21-22. p.; valamint ZSÁK, 1901.; Pázmány Péter áttérése. In: *Századok*, 1901. 560-561. p.; [T.] Kí térítette Pázmány Pétert a katolikus vallásra? In: *Köznevelés*, 1902. 1-2.

⁸¹ Jezsuita levéltári másolat alapján. Kiadva: LUKÁCS, 1987. 257. p., 1. jz.

⁸² ŐRY, 1970. i.h.

⁸³ Például: BITSKEY ISTVÁN: Pázmány Péter. Bp., 1986. (Magyar História. Életrajzok) 10-11. p.; HARGITAY EMIL: „nincs oly rossz könyv, melyben semmi jó nem található” – A tolerancia és ökumenizmus gondolata Pázmány műveiben. In: Kiczénko Judit – Thimár Attila (szerk.): A XIX. század vonzásában. Tanulmányok T. Erdélyi Ilona tiszteletére. Piliscsaba, 2001. (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok, 3.) 67-73., 68. p.; R. VÁRKONYI ÁGNES: Erdély és a törökkérdés Pázmány politikájában. In: *Europica varietas – Hungarica varietas. Tanulmányok*, Bp., 1994. 37-61., 41. p.

⁸⁴ „*Audivi eum fruisse in inventate haereticum, sed postea a patribus, quorum societatem ingressus est, conversum...*” Arch. Aldobrandini, *Doc. stor.*, nr. 17/10, fol. 12.

kezőket vallotta: „Az hallottam, hogy életének mintegy 12. évéig eretnek volt, amikor is elkezdte látogatni a Jézus-társaság atyáinak iskoláit, akik megtérítették.”⁸⁵ Ez utóbbi tanúvallomás pozitív adatként végre minden kétséget kizáróan igazolni látszik P. Öry koncepcióját, amely a protestáns váradi környezet helyett a jezsuita intézményt feltételezi a megtérés helyszínéül.

Az időpont viszont némileg módosítható. Ramocsaházy szavai arra engednek következtetni, hogy Pázmány 1581. október 4. – 1582. október 4. között, azaz betöltött évekként számolva 11 évesen a jezsuita iskola – egyik első – növendéke lett, s konvertálása már első tanulmányi évében bekövetkezett, mely utóbbit egyébként Öry is valószínűsítette. A neves jezsuita történész ugyanakkor a *Ratio studiorum*, valamint a kolozsvári intézmény tanulmányi rendjének ismeretében igyekezett Pázmány iskola-kezdését minél későbbre, az alsó korhatárként előírt 15 évhez közelíteni. Ha azonban Ramocsaházyt, egy kortárs tanúnak és „kihallgatóinak” nem okozott gondot a 12. életévben történt iskolakezdés, ez önmagában is fontos bizonyíték, melyet még az is alátámaszt, hogy az 1581. áprilisától már Kolozsváron működő iskola végleges, a belépési korhatárt rögzítő működési szabályzata csak 1583 tavaszán készült el.⁸⁶

Most már csupán az kelt bizonyítani, hogy Ramocsaházy állításai valóban hitelesek-e. Hiszen a koronatanú – bár a vallomást tevők közül közül időben ő áll legközelebb a történetekhez – saját bevallása szerint mégiscsak bő másfél évtizeddel az események után került kapcsolatba a majdani érsekkel, és csupán hallomásra hivatkozik. Ne feledjük azonban, hogy még egy olyan korszakban és közegben ismerhette meg Pázmányt – jelesül napi felügyeletet ellátó prefektusként és a folyamatos konverziók helyszínéül szolgáló selyei kollégiumban – amikor és ahol a fiatal tanulmányi előjáró személyes példája a diákok körében nemcsak érdeklődésre tarthatott számot, hanem kifejezetten követendőnek is számíthatott. A pozsonyi kanonok információi pedig minden bizonnyal ebből a korszakból származnak, s nem frissen betanult ismeretekről van szó, hiszen tanútársaival ellentétben Ramocsaházy sem Pázmány anyjának nevére, sem pontos életkorára nem emlékezett.⁸⁷

⁸⁵ „*Audivi quod ipse fuerit haereticus usque ad annum aetatis suae circiter duodecimum, quo incepit frequentare scholas patrum societatis Iesu, a quibus conversus est...*” Arch. Aldobrandini, *Doc. stor.*, nr. 17/10, fol. 9r.

⁸⁶ ÖRY, 1970. 12-13. p.

⁸⁷ „*Domino parentibus quidem non noti, audivi tamen aliorum relatione eum esse ex legitimo matrimonio procreatum ex honestis parentibus et nobilibus, quorum ille vocabatur Nicolaus Pasman, matris vero nomen me latet. An catholici fuerint, mihi non constat, crederem eos fuisse Lutheranos, quia sic audivi... Nescio quidem praecise cuius sit aetatis vel quot annorum, scio tamen quod ipse quadragesimum excedat, et hoc facie ipsius indicat, cum iam et barba et caput canescant.*” Arch. Aldobrandini, *Doc. stor.*, nr. 17/10, fol. 9r.

Mindamellett abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a koronatanú kulcsfontosságú állításainak hitelessége kapcsán nem kell csupán valószínűsíthető feltételezésekre hivatkozni. A kérdés megválaszolásában tudniillik maga Pázmány siet segítségünkre, aki az eljárás megindítását kérő, 1616. szeptember 29-i, Vasolihoz írt levelében szerencsére jónak látta, hogy kitérjen a problémára. Az új prímás ugyanis tisztában volt azzal, hogy a konverzió a lefolytatandó vizsgálat egyik központi témája lesz. Fennmaradt irataiban ez az egyetlen hely, ahol foglalkozik katolizálásával.

Forrásunk legjelentősebb sorai így hangzanak: „bár minden őszám katolikus volt, mégis apám és anyám ifjúkorukban heretikus rokonaik révén eretnokségbe esvén, mily fájdalom, abban is haltak meg. Sőt engem gyerekként eretnek gimnáziumokba küldtek, és körülbelül a tizenkettedik évig eretnokségben neveltek. Mindazonáltal az igazságot felismerve ezután, amikor is még laikus és világi voltam, a katolikus vallást állhatatosan védelmeztem.”⁸⁸

Pázmány egyáltalán nem bőbeszédű. Katolizálásával kapcsolatban – sajnos – egy nevet, helyet, vagy pontos dátumot sem említ. Csupán annyit mond, hogy hozzávetőleg 12. életévéig (*ad annum usque circiter duodecimum*) protestánsként nevelkedett, és hogy ezután – erőteljesen hangsúlyozva világi (*laicus ac saecularis*) voltát – már elkezdte csiszolgatni hitvitázó készségeit. A hozzávetőleg (*circiter*) határozó az ilyen dátum-meghatározásoknál a tanúvallomások kötelező kelléke, a tanúk általában saját életkoruk meghatározására is használják.⁸⁹ A vizsgálatot lezáró római bíborosok: Aldobrandini, Sauli, Bandini és Peretti záradéka el is hagyja, és már csak azt tartalmazza, hogy Pázmány életének 12. évéig (*ipse usque ad annum aetatis suae duodecimum*), vagyis 11 éves koráig volt protestáns.⁹⁰

Mi több, maga a pápa, személyesen V. Pál is pontosan ugyanezt állította: *visse tale sino al duodecimo anno* – mondotta feltűnő érdeklődést tanúsítva az esztergomi érsek személye iránt. Mégpedig akkor, amikor Dietrichstein bíboros római ágensétől, az ügy intézésébe bekapcsolódó Iacomo Olivieritől egy 1616 október végi audiencián afelől tudakolódzott,

⁸⁸ „...maiores quidem meos omnes catholicos fuisse. Caeterum pater et mater aetate teneriori a cognatis haereticis in haeresim praecipitati in ea, prohi dolor, obiere, quan et me puerum ad gymnasia haeretica misere, ac ad annum usque circiter duodecimum in haeresi educaveri. Caeterum postea veritate agnita, etiam dum laicus ac saecularis essem, catholicam religionem constanter propugnavi.” Arch. Aldobrandini, *Doc. stor.*, nr. 17/10, fol. 17.

⁸⁹ Az átnézett jegyzőkönyv-sorozatokban számtalanszor találkozom ezzel.

⁹⁰ „Cum sanctissimus dominus noster benigne dispensaverit circa impedimenta reverendi domini Petri Pasmañij praepositi Thurociensis ad metropolitanam Strigoniensem ecclesiam a Caesarea maiestate, uti rege Hungariae nominatum, tam provenientia ex parentibus eiusdem, quam ex aliis causis, in quibus ipse usque ad annum aetatis suae duodecimum versatus est.” Arch. Aldobrandini, *Doc. stor.*, nr. 17/10, fol. 21.

hogy a protestáns származás diszpenzációja érdekében vajon történt-e már lépés a Szent Hivatal kongregációjánál?⁹¹

E rendkívül becses adat ellenére a hivatalos pápai irat, az „eretnek” származás alól felmentést adó bréve, mint láthattuk, 13. életévet említ. Megfogalmazásában viszont nem azt mondja, hogy Pázmány *meddig* volt protestáns, hanem azt, hogy *mikor abiuráta* „eretnységét”. A logika szabályai szerint mégis e két időpontnak egybe kell esnie. Pázmány tudniillik pontosan *abiuratiójának* időpontjáig volt protestáns. Ezért azt az egyébként sem nagyon kézenfekvő lehetőséget, miszerint a pápai bréve esetleg tudatosan interpretált volna, és azt feltételezte, hogyha a főpapjelölt 12. életévéig nevelkedett protestánsként, konverziója csak a 13. életévben következhetett be, nyugodtan elvethetjük. (Egyébként is ha Pázmány életének valóban 13. évében, 12 évesen tért volna át, akkor egyszerűen azt közli, hogy eddig nevelkedett Kálvin vallásában. De ő 12. életéve után már csak a megismert igazságon alapuló hitvédő tevékenységét emeli ki.) Hogy a pápai bréve esetében valóban nem lehet szó tudatos értelmezési kísérletről, az is bizonyítja, hogy a kiállításának alapjául szolgáló olasz nyelvű inkvizíciós dekrétum a konverzió időpontjául – Őry Miklós filológailag egyébként helyes értelmezésében – birtokos jelzős szerkezettel valóban már betöltött 13. évet (azaz tényleg 14. életévet), következésképpen megint mást mond.

Hogy miért keletkeztek ezek eltérések, azt a kuriális ügymenet rekonstruálásával lehet majd talán megmagyarázni. Most csupán annyit érdemes előre bocsátani, hogy egyáltalán nem zárható ki: a szakirodalom eddig a történeti valósághoz ugyan meglehetősen közel álló, ám pusztán topikus elemmel, a gyerekkor végét, az ifjúkor elejét jelentő második hétéves ciklus határszámával volt kénytelen dolgozni.

Befejezésül elmondható: Pázmány ugyan nem részletezi túlságosan megtérése körülményeit, de Ramocsaházyhoz hasonlóan szintén 12. életévet említi fordulópontként, majd ugyanezt teszi a bíborosok hitelesítő záradéka. Továbbá más forrásból tudjuk, hogy maga V. Pál pápa szintén ugyanezt állította. Következésképpen a pozsonyi kanonok jól értesült-ségéhez aligha férhet kétség. Állítását teljes egészében, beleértve annak Ferenczffy vallomása által megerősített második, a helyszínre vonatkozó részét hitelesnek fogadhatjuk el. Forrásunk historiográfiaileg legérdekesebb üzenete tehát – első olvasatban – így hangzik: a magyar katolicizmus mindmáig legjelentősebb főpapjának katolizálására Kolozsváron, a jezsuiták gimnáziumában, 12. életévében: 1581. október 4 – 1582. október 4.

⁹¹ „...dicendomi ancor noi habbiamo mandato il memoriale alla congregazione del santo officio, perché si possa dispensare per li parenti heretici, et per esso che visse tale sino al duodecimo anno...” MZA Rod. Arch. Dietrichštejn., Korr. Kard. Frant. Dietrich., kart. 438, fol. 167.

között, azaz 11 éves korában került sor. Ami egy jelentős környezeti változás által indukált, mégis tudatos döntés eredménye lehetett.

A felekezeti váltás motivációinak, e dátummal szorosan összefüggni látszó körülményeinek feltárása (amelyekre a jegyzőkönyv szintén szolgál némi támponttal),⁹² valamint az ehelyütt éppen hogy csak érintett számtalan részprobléma kifejtése, annotálása és megoldása mindazonáltal még további, elmélyült, s mint már említettem, e különleges forrás fordítással ellátott publikálása kapcsán elvégezni tervezett vizsgálatot igényel.⁹³

⁹² Legfőképpen: Arch. Aldobrandini, *Doc. Stor.*, nr. 17/10, fol. 17v.

⁹³ A Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatásával végzett munka eredménye várhatóan 2004 során, a Pázmány Péter Katolikus egyetem új egyháztörténeti sorozatának római alsorozatában lát majd napvilágot: *Bibliotheca Historiae Ecclesiae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae. Series I. Collectanea Hungariae Vaticana*, vol. 4 vagy 5. (Classis A).